Birinci Yazar, Saha Öğretmenlerinin Esaslı Katkılarını Nasıl Temellük Ediyor?

Yayın Etiği ve Müfredat Geliştirme Üzerine Bir İnceleme

YÖK, COPE ve ICMJE Standartları Işığında

Hazırlayan

Abdulazim Bedran

Arap Dili ve Belagati Bölümü Öğretim Görevlisi

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Safer 1448 / Temmuz 2026

Özet

Bu makale, öğretim materyallerinin geliştirilme sürecinde ortaya çıkan "belgelenmemiş miras" meselesini ele almaktadır. Saha öğretmenlerinin ders kitapları ve müfredat üzerine sundukları esaslı değişiklikler ve geri bildirimler, farklı baskılarda -- sahiplerinin adı kaydedilmeden veya fikrî katkıları belirtilmeden -- biriktirilerek uygulanmaktadır. Araştırmacı bu aksaklığı, yayın ve telif etiği ile uluslararası standartlar (COPE ve ICMJE gibi) ışığında tartışmakta; "belgesel atıf" ile "ortak yazarlık" arasında bir ayrım yapmakta ve fikrî katkı haklarını korumak için niteliksel bir "işlemsel eşik" benimsenmesini önermektedir. Makale ayrıca, Türkiye Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) yayımladığı etik rehberde açıkça yer alan temel değerlerden hareketle, eğitim yayıncılığında şeffaflığı, hesap verebilirliği ve adaleti sağlamaya yönelik uygulanabilir bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belgelenmemiş Miras, Müfredat Geliştirme, Bilimsel Yayın Etiği, Hayalet Yazarlık, Ortak Yazarlık, Belgesel Atıf, Türkiye Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Yayın Etiği Komitesi (COPE), ICMJE Standartları.

Abstract

This paper examines the issue of "undocumented inheritance" in educational materials development, where substantial modifications and feedback provided by field teachers on prescribed textbooks are iteratively integrated over successive editions without formal attribution. Analyzing this phenomenon through the lens of international publication ethics (such as COPE and ICMJE guidelines), the study distinguishes between documentary acknowledgment and co-authorship. It proposes a qualitative practical threshold to safeguard intellectual contribution rights. Furthermore, drawing upon the core values of transparency, accuracy, justice, and accountability outlined in the Turkish Higher Education Council's (YÖK) recent ethics guidelines, the paper presents a practical framework to transform institutional practices from unacknowledged appropriation to formal intellectual recognition.

Keywords: Undocumented Inheritance, Curriculum Development, Publication Ethics, Ghost Authorship, Co-authorship, Intellectual Attribution, Turkish Higher Education Council (YÖK), COPE Guidelines, ICMJE Standards.

1. Meselenin Ortaya Konması

Müfredat ve ders kitabı geliştirme sürecinde tekrarlayan bir olgu şudur: Bir yazar tarafından ilk taslak hâlinde kaleme alınan bir materyal, zamanla sahada fiilen kullanan öğretmenler tarafından önerilen birikimli değişikliklere tabi tutulur; ancak bu değişikliklerin nerede, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı hiçbir yerde kayıt altına alınmaz. Bu değişiklikler yıllar içinde biriktikçe, nihai metin fiilen ortak bir emeğin ürünü hâline gelir; buna karşılık resmî atıf, tek bir isimde donmuş kalmaya devam eder.

Gözlemi hak eden örneklerden biri şudur: İdari bir konuma sahip bir yazar tarafından kaleme alınan bir kitabın yerini almak, pratikte neredeyse imkânsız hâle getirilmiştir; buna karşılık kitabı fiilen okutan öğretmenlerden her yıl gözlem ve düzeltme sunmaları istenmektedir. Bu notlar -- kimi biçimsel, kimi esaslı olsa da -- kaynaklarına hiçbir atıfta bulunulmadan kayda geçirilir. Bu uygulama, tek ya da birden fazla yazarın kişisel bir haksızlığı olarak değil, yapısal bir usul sorunu olarak ele alınmayı hak etmektedir.

2. Bunu Neden Yayın ve Telif Ahlakına Bir İhlal Sayıyoruz?

Bilimsel yayın etiği literatüründe bu olguya yakın bir kavram bulunmaktadır: Fiilî katkı şartlarını taşımasına rağmen katkı sahipleri listesinden dışlanan kişi anlamına gelen “hayalet yazar” (ghost author). Uluslararası Yayın Etiği Komitesi (COPE), bu tür bir dışlamayı yayın dürüstlüğündeki esaslı ihlal biçimlerinden biri olarak tanımlamakta ve bunu, resmî bir atfı ya da yazarlık statüsünü gerektirmeyen arızi bir teşekkür unutkanlığı gibi durumlardan ayırmaktadır.

Komite ayrıca, atıf haklarına ilişkin müzakerenin, taraflar arasındaki ilişki bilimsel eşitlik değil güç dengesizliği üzerine kurulduğunda daha da hassaslaştığına dikkat çekmektedir; bu durum, müfredat kitaplarını hazırlayanlarla bunları okutmakla görevlendirilen öğretmenler arasındaki ilişkinin doğasına oldukça yakındır.

3. Belgesel Atıftan Ortak Yazarlığa: Hak Ediş Eşiği

Bu bağlamda önerilebilecek usul teklifi kısaca şöyle özetlenebilir: “Her değişiklik, kaynağını asgari şeffaflıkla belgeleyen kısa bir kayıtla tescil edilmelidir.” Ancak bu, meseleyi tüketmemektedir. Zira bazı katkılar, biçimsel bir düzeltme ya da dilsel güncellemeyle sınırlı kalmayıp içeriğe esaslı biçimde nüfuz etmekte ve birden fazla baskı boyunca benimsenip sürdürülmektedir; bu da doğası gereği “belgesel atıftan” (yani bir dipnot veya ekte ismin zikredilmesinden) ziyade “ortak yazarlığa” daha yakın durmaktadır.

İki durum arasındaki fark niteliksel olup niceliksel değildir: Belgesel atıf, katkının varlığını kabul eder ancak sahibini yazar mertebesine yükseltmez; ortak yazarlık ise ona

telifin kendisinde -- yani kitabın kapağında birinci yazarın yanında isminin görünmesi biçiminde -- bir konum tanır.

Uluslararası bilimsel yazarlık standartları -- bunların başında Uluslararası Tıp Dergisi Editörleri Komitesi (ICMJE) standartları gelir -- bu meseleyi çözmede yararlı bir ölçüt sunar: Bir kişi, sadece adı geçen bir katkı sahibi değil, ancak aşağıdaki şartların tümü birlikte gerçekleştiğinde yazar sayılır:

- Çalışmanın tasarımına veya içeriğine esaslı katkı.
- Metnin kaleme alınmasına veya esaslı, eleştirel biçimde gözden geçirilmesine katılım.
- Yayımlanacak nihai nüshaya onay verme.

Bu şartlar birlikte gerçekleştiğinde -- örneğin bir öğretmenin esaslı bir değişiklik önerip bunun yediden fazla baskıda benimsenip sürdürülmesi durumunda -- katkı, sıradan bir atfın ötesine geçerek fiilî ortak yazarlık mertebesine yükselir.

Belirtmek gerekir ki bu uluslararası standartlar, hak ediş için belirli sayısal bir oran (metnin yüzdesi veya kelime sayısı gibi) benimsemekten kaçınıp bunun yerine "niteliksel" ölçütleri tercih etmektedir. Zira açık bir yüzde oranı benimsemek, görünürdeki netliğine rağmen, ölçümün kendisi üzerinde bir tartışmaya kapı aralar: Oran nasıl hesaplanacaktır? Kelime sayısına göre mi, düzeltilen yer sayısına göre mi? Bu tür bir tartışma, meselenin özünden -- hak edişin esasından -- uzaklaşabilir ve güçlü bir argümanı zayıflatabilir.

Buna göre, tek bir sayısal ölçüt yerine, birlikte gerçekleşmesi gereken iki niteliksel ölçütten oluşan "işlemsel bir eşik" formüle edilebilir:

- Değişikliğin, eserin yalnızca dilini veya biçimini değil, içeriğini de esaslı biçimde etkilemesi.
- Değişikliğin benimsenip birden fazla ardışık baskı boyunca sürdürülmesi.

Bu iki şart birlikte gerçekleştiğinde, hak ediş; kitaba ekli bir değişiklik kaydında ismin yalnızca anılmasından, katkı sahibi öğretmenin isminin kitabın kapağında -- sıradan bir katkı sahibi olarak değil, birinci yazarın yanında ortak yazar olarak -- görünmesine doğru evrilir.

4. İlgili Ulusal Çerçeve

Türkiye eğitim bağlamında Yükseköğretim Kurulu (YÖK), 7 Mayıs 2024 tarihinde "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber" başlıklı bir belge yayımlamış ve bunu resmî olarak tüm üniversitelere duyurarak, her üniversitenin kendi özel düzenlemelerini bu çerçeveyle uyumlu biçimde belirleyebileceğini belirtmiştir. Bu rehber, Kurul'un açıkça ilan ettiği dört temel

değer üzerine kuruludur: şeffaflık, bilimsel doğruluk ve dürüstlük, adalet ve hesap verebilirlik (sorumluluğun izlenebilirliği).

Doğrudur ki bu rehberin konusu üretken yapay zekâ kullanımıdır, ders kitaplarındaki insan katkılı değişikliklerin atfı meselesi değildir; ancak önemi doğrudan değil referans niteliğindedir: Burada görülen şudur ki, en üst idari-bilimsel merci olan Kurul'un kendisi, fikrî katkı oranında şeffaflığın ve bunun hesabının verilmesinin bilimsel ve eğitimsel çalışmada gözetilmesi zorunlu kurumsal değerler olduğunu -- Kurul'un aynı belgede atıfta bulunduğu ve bu rehberin de üzerine inşa edildiği daha geniş çerçeve olan "Yükseköğretim Kurumlarında Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetleri Etik Yönergesi"ne dayanarak -- resmî ve güncel biçimde teyit etmiş olmasıdır.

Bu değerlerin yeni ortaya çıkan teknik bir araçla ilişkide gözetilmesi gerekiyorsa, sahada öğretmenlerin müfredat geliştirmeye sundukları gerçek ve doğrudan insan katkısıyla ilişkide de aynı değerlerin -- evleviyetle -- gözetilmesi gerekir.

5. Sonuç ve Uygulanabilir Öneri

Burada kimsenin kötü niyetli olduğunu ispatlamaya gerek yoktur; ihtiyaç duyulan, basit ama gözden kaçan bir usul boşluğunun giderilmesidir: Bir öğretmenin önerdiği değişikliği ve kapsamını kayıt altına alan hiçbir mekanizma bulunmamaktadır. Bu boşluk, herhangi bir çatışmayı gerektirmeyen, birbirini tamamlayan iki düzeyde giderilebilir:

- Asgari düzey: Müfredat kitabının her yeni baskısında, yapılan başlıca değişiklikleri ve bunları öneren kişiyi özetleyen kısa bir "değişiklik kaydı"nın eklenmesi.
- Üst düzey (hak ediş şartları sağlandığında): Yukarıda belirtilen üst hak ediş şartları -- içeriğe esaslı etki ve birden fazla baskı boyunca sürdürülme -- gerçekleştiğinde, atfın ekli bir kayıttan, katkı sahibinin isminin kapakta ortak yazar olarak görünmesine taşınması.

Her iki düzey de, Yükseköğretim Kurulu'nun bilimsel ve eğitimsel çalışma için genel bir çerçeve olarak ilan ettiği şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleriyle uyum içindedir. Bu da tek başına, ilişkiyi -- kişisel bir çekişme veya idari bir husumet gerektirmeden -- belgelenmemiş bir temellükten tanınmış bir katkıya dönüştürmeye yeterlidir.

Kaynakça

1. Committee on Publication Ethics (COPE). Authorship: Discussion document on authorship conflicts and power imbalances. publicationethics.org/guidance/discussion-document/authorship

2. Committee on Publication Ethics (COPE). How to recognise potential authorship problems. publicationethics.org/guidance/flowchart/how-recognise-potential-authorship-problems

3. International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). Defining the Role of Authors and Contributors. icmje.org/recommendations/browse/roles-and-responsibilities/defining-the-role-of-authors-and-contributors.html

4. Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (7 Mayıs 2024). Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber. yok.edu.tr